

OSMANLI DEVLETİ'NDE TİMAR REJİMİ SONA ERERKEN AYDIN SANCAĞI'NDA DARPHANEYE DEVREDİLEN ÇİFTLİKLER HAKKINDA BAZI BİLGİLER

SOME INFORMATION ON THE FARMS IN THE SANJAK
OF AYDIN THAT WERE ASSIGNED TO THE IMPERIAL
MINT ON THE EVE OF THE END OF THE OTTOMAN
TİMAR REGIME

Bülent ÇELİK*

Makale Bilgisi	Article Info
Başvuru: 19 Ocak 2018	Recieved: January 19, 2018
Kabul: 2 Şubat 2018	Accepted: February 2, 2018

Özet

Çalışmamız Osmanlı Devleti'nin Mısır ve Rumeli'den sonra en zengin bölgelerinden birisi olan Aydın sancağında uzun zamandan beri tasarrufunda sorun olan bazı çiftliklere ait verileri ele almaktadır. Bölgedeki tarımsal üretimin karşılaştığı sorunlara dair birtakım ipuçları yakaladığımız çalışmamız; Osmanlı Devleti'ndeki merkez-taşra ilişkilerine dair gözlemler yapmamıza olanak sunmaktadır. Timar rejiminin yerine iltizâm sisteminin kademe kademe ikame edilmesi dirlik sahiplerinin problemler yaşamasına neden olmakta ve bu durum taşradaki devlet otoritesinin sağlanmasında zafiyet yaratmaktadır. Bu dönüşümün üzerinden uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen bahsi geçen çiftliklere ait problemlerin devam etmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir olgu olarak karşımızda durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Aydın Sancağı, çiftlik, timar, darphane

Abstract

This study approaches the data on some farms, which brought problems in utilization for a long time, in the Sanjak of Aydın, which was one of the richest regions in the Ottoman Empire after Egypt and Rumelia. It contain some clues, which were obtained through comparisons whith other documents and registers, on the problems

---

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
bcelik@adu.edu.tr

encountered in the agricultural production in the region and represents an example about the center-periphery relations in the Ottoman Empire. The problems resulted from the gradual substitution of the Timar regime with the iltizam (tax-farming) system were mainly troubling the dirlik holders and this was causing set backs in the enforcement of state authority in the rural areas. Despite the passing of time, continuity of the problems of the farms mentioned in this paper presents a problem that requires consideration.

Keywords: Ottoman Empire, Aydın Sanjak, farm, timar, the Imperial Mint.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde "Çift" terimi, iki öküz tarafından sürülebilen toprak parçası demektir. Çiftlik anlamına da gelir. Sancak kanunnamelerinde ve tahrir defterlerinde çift resmi olarak geçen vergi türü olarak da karşımıza çıkar. Defterlerde vergi mükellefi haneyi temsil eden hane reisi adının altında bir "çim" harfi ile gösterilir ve bu çift-haneyi ifade eder. Bir çiftçi ailesine yetecek genişlikte olan çift veya çiftlik, sancaklara ve toprağın verimine göre 60 ile 150 dönüm arasında değişen bir arazi parçasını ifade etmektedir. Bu arazi hem bir aileyi besleyecek, hem de yeniden üretim masrafları çıktıktan sonra vergi tutarını ödemeye yetecek ürün fazlası bırakabilecek büyüklükte olmalıydı. Osmanlı çifthanesi, iki öküzden ve belirli bir miktar topraktan oluşan bir köylü aile çiftliği olarak hem bir üretim birimi, hem de malî gelir birimi karakterindeydi. Köylü, devlete çift resmi adı altında bir vergi verirdi. Köylüler, tasarruflarındaki arazinin büyüklüğüne göre çift, nîm-çift, bennâk, caba, mücerred olarak bölgelere göre değişen miktarlarda vergi öderlerdi¹.

Köylü çiftçiler yani reâyâ, toprak durumlarına göre bir çift öküzle ekilebilecek toprak ölçüsünü ifade eden bir çiftlik araziye, tapu resmi vergi vermek karşılığında alıp, toprağı işler, geçimleri için gerekli miktar dışında devlete öşür vergisini devletin askeri ihtiyaçları için geçimi amacıyla toprak tasarruf hakkını bıraktığı tımarlı sipahiye verirdi². Barkan'a göre "çiftlik" çift sürülen ve ziraat yapılan arazidir ve belli büyüklükteki toprak parçalarına arz eden ziraî işletme şekillerinin adıdır, içerdiği toprakların hukukî durumuna, büyüklüğüne, ziraî işletmenin şekil ve önemine göre, Osmanlı imparatorluğunda arazi, hukuk ve maliye işlerinde kullanılan bir terimdir³. İlk

¹ Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* içinde, Eren Yayınevi, İstanbul İkinci Baskı 1996, s.39-43. (31-65) Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Cilt 1 1300-1600*. Türkçeye Çeviren Halil Berktaş, Eren Yayınları 2 cilt İstanbul 2000, s. 187-199.

² Feridun Emecen, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat, Şehirli ve Köylüler" *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.IV, Ankara 1999, s.94

³ Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İA.*, c.3, Eskişehir 2001, s. 392

olarak bu tür çiftlikler kuruluş devrinde mevat denilen boş ya da terk edilmiş toprakların ekonomiyi canlandırmak ve vergi gelirini artırmak amacıyla devletin bu toprakların üretime açmasıyla ortaya çıkmıştır. O dönem tabiriyle şenlendirilen topraklar, şeriata uygun olarak özel mülk sayılıyor ve temlikname adı verilen bir belge ile mülk sahibine veriliyordu⁴. Emek gücüne dayalı kapitalizm öncesi tarım anlayışına göre ideal çiftlik büyüklüğü, bu çiftlikte üretim yapacak köylü ailenin emek gücünün topraktan en fazla geliri sağlamasına ve üretimini sürdürmesine olanak sağlayacak ölçüde olmasıdır. Geleneksel aile emeğine dayalı köylü çiftliğinin en uygun büyüklüğü iki öküz ve bir miktar çiftlik arazisine sahip hane halkından oluşuyordu. Birbirinden bağımsız tarlalardan oluşan bu birimin bütününe raiyyet çiftliği denmekteydi⁵. Başlangıçta bir çift öküz anlamına gelen çift sözcüğü, zamanla bir çift öküzün işleyebileceği, devletin üretimi şekillendirmesi sonucu da büyük miktarlarda tahıl ekiminin yapıldığı toprak anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Üreticileri re'âyâ olarak adlandırılan çiftçiler iken, çiftlikleri tasarruf edenler farklı olabilmekteydi. Bunlar arasında; Timar çiftliklerinin yanında, doğrudan devlet tarafından bir emin ya da amile işlettilen mukataa çiftlikleri, bir vakfa gelir olarak kaydedilmiş vakıf çiftlikleri, sayıları az olmakla beraber özel mülk çiftlikler ya da boş olarak bir tımarlı sipahiye tahsis edilmeyi bekleyen mevkûf çiftlikler sayılabilir.

Osmanlı Timar rejimi öncesinde yaya ve müselleme teşkilatı olarak adlandırılan bir uygulama daha vardır ki bununla ilgili incelediğimiz belgede bazı kayıtlar bulunduğundan yaya ve müselleme teşkilatına dair bazı bilgileri burada vermeyi uygun bulduk. Orhan Gazi döneminde kurulduğu bilinen yaya ve müsellemler kendilerine verilmiş olan çiftliklerde yaya ve yamaklardan oluşan ocaklar halinde teşkilatlanmışlardı. Yaya ve müsellemler büyük ölçüde Yörükler ve Türk köylülerinden meydana gelmekteydiler. Bunlar Osmanlı kuruluş döneminde savaş zamanı muharip güç olarak savaşa katılırlardı. Ancak kapıkulu askerlerinin yaygınlaşması üzerine bu özelliklerini yitirmişler, bundan sonra da mutasarrıfları oldukları çiftlikler karşılığında mîrî hizmetlerde görevlendirilmişlerdir. Burada belirtmemiz gereken bir durum değişikliği bulunmaktadır. Türkiye'de orta ve yüksek öğretim Tarih derslerinde devşirme kökenli kapıkulları ve Türk kökenliler arasında; ilklerin Yeniçeri Ocağı veya Enderun'da, ikincilerin de salyanesiz eyaletlerde sipahi veya zaim olarak istihdam edildiklerine yönelik bilgiler bulunmaktadır. Bu kısmen doğrudur. Ancak özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devşirme

⁴ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 2005, s.123.

⁵ İncalçık, *A.g.e.*, s. 191-192.

kökenli pek çok yeniçeri, ulufelerini hazineye devrederek eyaletlerde iri timarlara ve zeametlere talip olmaya başlamışlardır. Bu değişiklik mevcut tımar rejiminin lağv edilmesi ve iltizâm sisteminin geçerli kılınması sırasındadır. Dün yeniçeri olan bir devşirme ertesini gün mültezim sahibi olarak karşımıza çıkmaktadır⁶.

Kapıkulu sisteminden sonra geri hizmete alınan bu birlikler adından da anlaşılacağı gibi yaya ve atlı idiler. Geri hizmette yayalar yol açmak, yol tamiri yapmak, yük taşımak gibi görevleri yapar, müsellemler ise inşaat ve hayvancılıkla uğraşırlardı. Bazıları madenlerde çalışmaktaydı. Bunlar savaş zamanı toprakların taşınması ve bakımını üstlenir, toprakların mevziden mevziye nakledilmesini sağlardı. Hayvancılıkla ilgilenen müsellemler özel hizmet ve saray için iyi cins hayvan yetiştirirlerdi. Bu grup hizmetleri karşılığında şer'i vergilerden muaftılar⁷. Başlangıçta günde bir akçe "ulûfe" ve "avârız-ı divâniye"den muafiyet karşılığında sefere giden yayalar, yeniçeri ocağının kurulmasıyla ulûfe bedeli olarak kendilerine tahsis edilen arazilerinde barış zamanı ziraatla meşgul olurlardı ve "avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyye" den muaf tutulurlardı. Önceleri mukataaya verilen ve geliri mevkufçular tarafından toplanarak hazineye aktarılmış olan bu çiftlikler zamanla "eşkin" karşılığında sancakbeyleri ve yayabaşlarına tahsis edilmiş ancak ilerleyen dönemlerde bunların büyük kısmı bu şekilde timara dâhil edilmiş veya reayanın eline geçmiştir⁸.

Yaya ve müsellemlerden sonra uygulamaya konan Osmanlı tımar rejimi ise yaya ve müsellemler teşkilatına göre çok daha uzun bir süre uygulanmıştır. Atlı asker olan timarlılar, devletin eyaletlerde kendilerine tahsis ettiği gelirleri toplarlar, bu gelire de başta askerlik hizmeti olmak üzere pek çok görevi yerine getirirlerdi. Tımarları sınırları içinde üretimin devamlılığını ve reaya'nın güvenliğini sağlamak, eşkıya takibinde bulunmak, sefer haricinde timarlı sipahilerin yükümlülüklerinden bazılarıydı. Güvenilir bir kaynak olan İdris-i Bitlisi'nin Heşt Bihişt'i 1473'te timarlı Anadolu ordusunu 20.000, Rumeli ordusunu 24.000 civarında tahmin etmektedir. Bu rakamlara yardımcı kuvvetler durumundaki cebeliler dahil olmalıdır. 933-934 (1527-1528) tarihli resmî kayıtlarda timarlı ordu 37.521 kişi olarak verilmektedir. 37.521 tımar sahibi içinden 9563'ü hisar eriydi (kale muhafızı), geri kalanlar seferlere katılan süvarilerdi (eşkin). Tımar sistemi uygulanmayan Mısır gelirleri

⁶ Özellikle Sırbistanda bu tür değişimler için bkz. Bruce McGowan, *Âyanlar Çağı, 1699-1812. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Cilt 2 1600-1914*. Türkçeye Çeviren Halil Bertay, Eren Yayınları 2 cilt İstanbul 2000, s.808.

⁷ Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*. Eren Yayınları İstanbul 1990, s. 2-13.

⁸ Muzaffer Arıkan, *XV. Asırda Yaya ve Müsellemler Ocakları (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet)*, A.Ü.D.T.C.F. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1966, s. 198.

dışarıda bırakıldığında kamu gelirlerinin hemen hemen yarısının timarlara tahsis edildiği ortaya çıkar. Her bir timar, zeâmet ve has sahibi, sefer için timarıyla orantılı sayıda cebeli veya tam teçhizatlı yardımcı atlı asker getirmek zorundaydı⁹.

Avrupa'daki savaşlarda kullanılan teknoloji ve teçhizatın değişmesi ve savaş meydanlarında alınan yenilgiler Osmanlı devletini ordu teşkilatında ulufeli ve ateşli silah kullanabilecek asker sayısını artırmaya itmiştir. Bu durum; XVI. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı ordusunun belkemiğini oluşturan ve en önemli eyalet askeri konumundaki timarlı sipahileri geri hizmete çekmeye başlaması, yaya ve müsellemlerin temel fonksiyonlarını tamamen yitirmelerine sebep olmuş ve teşkilatın lağv sürecini hızlandırmıştır¹⁰.

Elimizdeki 24 Cemaziyelevvel 1206/19 Ocak 1792 tarihine ait defterde¹¹ Aydın sancağı Köşk, Alaşehir ve Ortakçı nahiyelerinde bulunan ve aslında timar iken tasarruf edenleri yoklamada mevcut olmadıkları için darphaneye devredilen çiftlikler kaydedilmiştir. Yoklamada bulunmamak bir timarlı sipahi için timarının tasarrufundan alınmasına neden olabilecek ölçüde büyük bir suç olarak görünmektedir. Ancak sipahinin timarı gelirlerinden toplayacağı vergilerle sefere iştirak edebildiğini unutmamak gerekmektedir. Vergi toplayamayan bir sipahinin sefere eşmesi mümkün görünmemektedir. Köşk nahiyesindeki bu çiftlikleri bir tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz¹²:

Çiftlik Adı	Bulunduğu köy	Gelir (Akçe)	Menşei hakkında açıklama
Çiftlik-i Süleyman, Yakub ve Kutlu Bey	Sasalar	833	Piyade
Çiftlik-i İbrahim ve Çiftlik-i Yusuf	Sasalar	833	Piyade
Çiftlik-i Gökbağolu Durdu ve Çiftlik-i Torbalı ve Çiftlik-i Koçak	Koçak	833	Piyade
Çiftlik-i Ali Veledi Uğur ve Çiftlik-i Karaoğlu	Davilye (Tabi-i Sultanhisarı)	833	Piyade
Çiftlik-i Tarakçıoğlu Ahmed ve Çiftlik-i İlyasoğlu Mustafa ve Çiftlik-i Haliloğlu Süleyman	Davilye (Tabi-i Sultanhisarı)	100	-
Çiftlik-i İmadoğlu Yakuboğlu Halid	Davilye (Tabi-i Sultanhisarı)	833	Piyade
Çiftlik-i İnebeyi	Durasılı	500	-

⁹ Halil İnalçık, "Timar", *DİA*, c. 41, 2012, s.169. Ayrıca bkz. Ö. L. Barkan, "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, c. 12/1, Eskişehir, 2001, s. 187-332.

¹⁰ Timarlı Sipahilerin gerileyişi hakkında bkz. Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*. Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 80-81.

¹¹ DBŞM. DRB/38.

¹² Ek I.

Yukarıdaki 7 çiftlik İsmail Veleli Mehmed'in üzerinde tımar olarak kaydedilmişti. Toplam 5000 akçe (toplam aslında 4765 akçe tutmaktadır) olarak kayıtlı bu tımar, tasarruf eden yoklamada bulunmadığından ötürü darphâneye geçmiştir.

Çiftlik Adı	Bulunduğu köy	Gelir (Akçe)	Menşei hakkında açıklama
Çiftlik-i Mustafa oğlu İlyas	Sükud	666	-
Çiftlik-i Turgut	Büküce (Tabi-i Köşk)	666	Piyade
Çiftlik-i Hızırbaşı oğlu İma?	Sükud	666	Piyade
Çiftlik-i Hızır oğlu Turgut	Sükud	666	Piyade
Çiftlik-i Tuman oğlu Yusuf	Sükud	666	Piyade
Çiftlik-i Elesar ve Serildikoğlu	Sükud	566	-

Yukarıdaki 6 çiftlik ise yine Köşke ait olmakla beraber, yoklamada mevcut olmayan tasarruf sahibinden alınarak darphâne-i amireye nakl olunan çiftlikleri göstermektedir. Nakil yazısı 24 Cemaziyelevvel 1206/19 Ocak 1792'de yazılmış, H. 1206 Zilkade ayının evâhirinde/M. Temmuz başları 1792'de gerçekleşmişti. 4000 akçe toplam olarak gösterilen bu çiftliklerin gelirleri aslında 3896 akçe etmekteydi.

Darphaneye nakl edilen üçüncü kayıt ise Alaşehir nahiyesindeki toplam 11 adet çiftliktir.

Çiftlik Adı	Bulunduğu köy	Gelir (Akçe)	Menşei hakkında açıklama
Çiftlik-i Kemerilyas	Tahtalu (Tabi-i Alaşehir)	666	Müsellem
Çiftlik-i Koçak	Yeniköy	666	Müsellem
Çiftlik-i Hamza ve Tunacan	Tanrıvirmüş	666	Müsellem
Çiftlik-i Hamza	İlyasbeyli	666	Müsellem
Çiftlik-i Mustafa	Kemallü	666	Müsellem
Çiftlik-i Yahya Beşe	Kemallü	666	Piyade
Çiftlik-i Hamza	Keçelü	666	Piyade
Çiftlik-i Süleyman	Elmalulu	666	Piyade
Çiftlik-i Hüseyin	Kayaçlı	333	Piyade
Çiftlik-i Cüllâh Hüseyin	Kayaluca	333	Piyade
Çiftlik-i Hacı Musa	Elmalulu	666	Piyade

Toplamda 6700 akçe olarak kaydedilmiş olan (yukarıdaki sayıların toplamı 6660 akçe etmektedir) bu çiftliklerden 5000 akçe fûrûnihâde¹³ olarak düşülmüş, geriye 2500 akçe bir tımar olarak kaydedilmiş, bu da evasıt Zilkade 1206/ 1792 yılının Haziran sonlarında darphaneye naklolunmuştur.

Son olarak Aydın livasında Ortakçı nahiyesindeki çiftlikler kaydedilmiştir. Toplam 69 adet olan buradaki çiftlikler diğer nahiyelerdekilere göre oldukça fazladır:

Çiftlik Adı	Bulunduğu köy	Gelir (Akçe)	Menşei hakkında açıklama
Çiftlik-i İzikköy	Alicanlu	300	Müsellem
Çiftlik-i Kulfal	Kulfal	233	-
Çiftlik-i Kuran/Çullu Ahmed/Karaca	Kulfal/Kuyucak/Soylu	66	Müsellem
Çiftlik-i Süleyman/Hüseyin	Alicanlu/Sabunsulu	233	Müsellem
Çiftlik-i Gedik	Gedik	233	Müsellem
Çiftlik-i Sündek	Sündek	Mevkûf	Müsellem
Çiftlik-i Bağı oğlu Beyi	Sabunsulu ve Baladlar	233	Müsellem
Çiftlik-i Ali ve Köseli Uzun	Sabunsulu	233	Müsellem
Çiftlik-i Yahşi	Sabunsulu	666	Müsellem
Çiftlik-i Demircan	Sabunsulu	233	Müsellem
Çiftlik-i Eğrice ve Turhan Ali	Sabunsulu	200	Müsellem
Çiftlik-i Kumral	Sabunsulu	233	Müsellem
Çiftlik-i Aslıcan	Sabunsulu	233	Müsellem
Çiftlik-i Keçi	Keçilü	266	Müsellem
Çiftlik-i Avratalı/Tunaşah	Keçilü/Donlu	233	Müsellem
Çiftlik-i Koçi	Donlu	233	Müsellem
Çiftlik-i Kebe Halil	Karaca	233	Müsellem
Çiftlik-i Ortakçı	Kızıldere	166	Müsellem
Çiftlik-i Poladoğlu	Kızıldere	233	Müsellem
Çiftlik-i Zekerya	Kızıldere	30	-
Çiftlik-i Yunusoğlu	Kızıldere	300	Müsellem
Çiftlik-i Hızır	Ümranlu	266	-
Çiftlik-i Gele Bey	Ümranlu	300	-
Çiftlik-i Emircan	Ümranlu	266	-
Çiftlik-i İne Bey/Ali	Kızıldere	200	-
Çiftlik-i Bostan	Kızıldere	232	-
Çiftlik-i Mesud	Kızıldere	232	-
Çiftlik-i Mehmed	Ümranlu	32	-
Çiftlik-i Bezirgan Ali/Şamlu	Başçılar/Eğrice	266	-
Çiftlik-i Yayan	Akdere	33	-

¹³ Tenzil edilmiş, indirilmiş demek olan bu kelime Osmanlı Devleti'nin özellikle vergi alanında alacak (bakaya) kalan gelirlerinin tahsil edilememesi sonucunda belli bir indirimle gidilmesi ve mali kayıtlarının revize edilmesi gerektiğinde kullanılmaktadır.

Çiftlik-i Kızılca Halil/Hamza Meşhar?	Siyek	32	-
Çiftlik-i Köse/Musa	Siyek/Kızılca	266	-
Çiftlik-i Çavuş	Kızılca	33	-
Çiftlik-i Turca Ali	Çullu	66	Müsellem
Çiftlik-i Kara Yusuf	Çullu	66	-
Çiftlik-i Süleymancık oğlu	Toylukçu	266	Müsellem
Çiftlik-i Bağı/Selmas/Ishak	Kese	66	-
Çiftlik-i Pirdir	Kese	66	-
Çiftlik-i Nasuh/Musa	Kese	66	Müsellem
Çiftlik-i Dibekdiryan	Gencelli	66	-
Çiftlik-i Sabunsulu	Süleymanlu/Örnek/Demirci	166	-
Çiftlik-i Koçi	Karakeçilü	20	-
Çiftlik-i Orhan Yahşi	Bey	300	-
Çiftlik-i Durdu Hacı	Kızılca	166	-
Çiftlik-i Hasan oğlu	Keçilü	20	-
Çiftlik-i Arab	İshaklu	233	-
Çiftlik-i Bayezid	Sabunsulu	30	-
Çiftlik-i Demircan	Mürselborlu	233	-
Çiftlik-i Manastır	Akdere	166	-
Çiftlik-i Hacı	Dere (sabıkan Yayabaşı tasarruf eder imiş)	233	-
Çiftlik-i Sündek	Kızıldere	33	-
Çiftlik-i Resul	Sinanlu	233	-
Çiftlik-i Tekir	Soylu	30	-
Çiftlik-i İne Beyi/Musa	Yayladı/Savcıoğlu	266	Piyade
Çiftlik-i Yusuf	Ümranlu	233	-
Çiftlik-i Emircan	Eğrice	233	-
Çiftlik-i İsmail	Sakallu	233	-
Çiftlik-i Süleyman oğlu Mesud	Siyek	266	-
Çiftlik-i Uzunca	Sarıca	266	-
Çiftlik-i Davud/Kara Yusuf	Yamalak(tabi-i Yenişehir)	30	-
Çiftlik-i Ayrıl	Yamalak	30	-
Çiftlik-i Karaca oğlu Hızır	Hisar/... (tabi-i Yenişehir)	30	-
Çiftlik-i Hamza	Yamalak	316	
Çiftlik-i Oruç Gazi	Yamalak	30	-
Çiftlik-i Sobuca	Günüs	300	-
Çiftlik-i İsmail/Halil	Yamalak	50	-
Çiftlik-i Hacı Kelam	Yamalak	50	-
Çiftlik-i Emulca/Elvan	Yamalak/Arpaz	50	-
Çiftlik-i Köse Umur/Sobuca	Yamalak	50	-

Toplam 10000 akçe olarak gösterilen bu çiftliklerin gelirleri 5000 akçeye indirilerek kaydedilmiştir. Bu belge daha önce de belirttiğimiz üzere 24 Cemaziyelevvel 1206/19 Ocak 1792 tarihinde düzenlenmiştir. Ancak başka bir çalışmamızda yukarıda tablo halinde göstermiş olduğumuz kayıtlara

rastlamak doğrusunu isterseniz şaşırtıcı oldu. Bu çiftlikler 2012 yılında bir yüksek lisans öğrencimle yapmış olduğumuz çalışmadaki defterde¹⁴ hem de aynı sıralama ile kaydedilmişti. TT. 700 numaralı defter esas alınarak yapılan bu yüksek lisans çalışması, XVII. ilk çeyreğine ait kayıtları kapsamaktadır. 1622, 1623, 1627, 1633 gibi tarihlerde karışık olarak tutulan bu kayıtlarda aynı köylerdeki, üstelik arada 170 ve küsur yıl olmasına rağmen aynı çiftlik isimleriyle karşılaşmak şaşırtıcı olmuştur. Piyade ve müsellemler olarak kayıtlı olan bu çiftlikler öyle görünüyor ki aradan geçen onca zamana rağmen işletilememektedir. Peki, bunun nedenleri neler olabilir ve bu kayıtlar bize neyi anlatmaktadır?

İlk olarak Aydın sancağındaki Köşk, Alaşehir ve Ortakçı nahiyeleri sancağın daha içerlek bölgelerinde kalan coğrafyalardır. Osmanlı dönemi Aydın sancağı sınırları incelendiğinde günümüz Aydın ili sınırlarından oldukça farklı bir görüntü karşımıza gelir. Daha çok coğrafyanın çizdiği bu sınırlar bugün Aydın ili içinde olmayan bazı yerleri kapsar. Kuzeydeki Tire, Ödemiş, Birgi, Alaşehir bugün Aydın ili sınırlarında olmayan yerleşim birimleridir. Bugün Aydın ili içinde bulunan Çine ise Osmanlı döneminde Menteşe sancağına bağlıdır. Kuzeyde bugünkü Küçük Menderes ovası ve Bozdağlar, Güneyde Büyük Menderes nehri, Doğu'da Bozdoğan ve Arpaz, Batı'da ise Kuşadası olmak üzere sınırlandıracağımız Osmanlı'daki Aydın sancağı coğrafyası içindeki bu çiftliklerin hem gelirleri hem de kuruldukları yerlerine bakıldığında atıl durumda oldukları, işletilmedikleri ve tasarruf edenlerin havale olarak aldıkları bu gelirlerin karşılığını hizmet olarak yerine getirmedikleri görülür.

İncelediğimiz 1779, 1780 ve 1782 tarihli Şikâyet defterlerinde Aydın sancağındaki bazı kazalara bağlı köyleri tımar olarak tasarruf eden siphahilerden İstanbul'a ulaşan pek çok şikâyet kaydı göze çarpmaktadır. Tımarlarındaki köy ve çiftliklerde kendilerine bırakılmış olan vergileri toplayamadıklarını dile getiren bu şikâyetlerin çokluğu kırsal alanda önemli değişimlerin olduğunu göstermektedir¹⁵. Önceden tımar gelirlerinden yararlanarak devletin kendilerine havale ettiği başta seferlere "eşmek" olmak üzere pek çok görevi yerine getiren siphahiler, ekonomik durumlarının bozulması ile birlikte artık görevlerini yerine getirememektedirler.

¹⁴ Elif Yeşiltepe, *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Aydın Livası'nda Çiftlikler*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Aydın 2012. Tezde okuduğumuz bazı çiftlik isimlerinde küçük hatalar olduğunu burada belirtmem gerek. Bu durumun defterin kaydı esnasında kullanılan yazı türünün siyakat olması nedeniyle hoş görüleceği düşüncesindeyim. Köşk kazasına ait kayıtlar tezin 46-47., Alaşehir kazasına ait kayıtlar tezin 64. ve Ortakçı kazasına ait kayıtlar tezin 32-42. sayfalarında bulunmaktadır.

¹⁵ Ş.D 71.34.330, Ş.D 72.298.571.591, Ş.D 80.41.223.236.244.317.355. Aydın sancağının Birgi, Sultanhisarı, Bozdoğan, Tire, Güzelhisar-ı Menemen nahiyelerine ait bu şikâyetlerin tutulduğu defterlerin tarihleri sırasıyla 1780, 1779 ve 1782'dir.

Öte yandan büyük bir ihtimalle bu çiftlikler üzerindeki devlet kontrolü daha XVII. yüzyıl başlarında kaybedilmişti. Tasarruf edeninin bulunmadığı bu çiftlikleri devlet kaydederken gelirlerini yarıya düşürerek kaydetmekteydi ki taliplileri oluşsun. Çünkü resmi kayıt ile gerçekteki getirinin farklı ve daha yüksek olduğu durumlarda bu çiftliklerin işlettilmeleri daha kolay olacağına benzemektedir. Ama buna rağmen hem de aynı yerlerde problem devam etmiştir. Bu çok açıktır. Aralarında 170 yıldan fazla zaman olan iki ayrı belge de aynı şeyi söylemektedir. Bu çiftlikler resmi olarak işlenmemektedir ve devlete herhangi bir gelir getirmemektedir. Bunların darphaneye devri o an için en makul çözüm olarak gözükmektedir. XVIII. yüzyıldan itibaren padişaha ait gelirleri ve harcamaları belirli bir sisteme bağlama arayışları çerçevesinde bazı yeni uygulamalara girişilmiştir. Aynı yüzyılın ikinci yarısında işlevinde bazı değişiklikler yapılarak Osmanlı maliyesince sık sık başvurulmuş bir ihtiyat hazinesi haline getirilen darphâne-i âmire, bu dönemde padişahın özel hazinesi olan ceyb-i hümâyûn hazinesi gelirlerini de idare etmeye başlamıştı¹⁶. Doğal olarak Osmanlı maliyesinin uzun zamandır işletilmeyen, gelir getirmeyen bu türden çiftlikleri darphâneye bağlamak, Osmanlı maliyesinin artan nakit ihtiyacına bir çözüm yolu olarak görülmüş olmalıdır.

Bu durumun XVIII. yüzyıl'da Osmanlı eyaletlerinde ortaya çıkmayan ve âyân olarak adlandırılan unsurlarla da ilişkisi bulunmaktadır. Hiç kuşkusuz âyânların taşrada nüfuz ve servet kazanmalarında toprağa yaptıkları yatırımlar ve ele geçirdikleri çiftliklerdeki üretimlerinin payı çok önemlidir¹⁷. Re'âyâ'nın yanı sıra köle emeğinin de kullanıldığı plantasyon benzeri çiftlikler, bu âyânların bölgede XVIII. yüzyıl'da güçlenmeye başlamasıyla ortaya çıkacaktır¹⁸. Ancak çiftlik ele geçirmek başka onu elde tutmak başkadır. Görüldüğü üzere bu çiftliklerin darphaneye nakledilmesi ve bunun için yapılan yazışmalar, bölgede merkezi devletin varlığını halen sürdürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Tanzimat'la birlikte başlayacak olan Osmanlı merkezileşmesinin belki de ilk örnekleri olarak görebileceğimiz bu nakil bölgedeki Osmanlı merkezi devletin kırsal alandaki varlığına kanıt teşkil etmektedir.

¹⁶ Arzu (Tozduman) Terzi, "Hazine-i Hassa", *DİA*, 1998, c. 18, s.138.

¹⁷ Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar, Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*. Türk Tarih Kurumu Ankara 1994. Aydın sancağındaki ayanlar hakkında bkz. Aysun Sarıbey Haykıran, *Aydın Vilayeti'nde Çiftlikler (1839-1918)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İzmir 2013, s. 28-39. Bölgede çiftliklerin XVIII. ve XIX. yüzyıldaki durumu hakkında Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın*. Kitap Yayınevi İstanbul 2007, s. 72-77.

¹⁸ Bölgedeki köle emeği kullanılan çiftlikler için bkz. Mustafa Akkaya, "Osmanlı Dönemi Batı Anadolu'da Tarımsal İşgücünde Kullanılan Köleler", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam* içinde. Editör: Zübeyde Güneş Yağcı-Fırat Yaşa. Tezkire Yayıncılık İstanbul Eylül 2017, s. 249-268.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

Başmuhasebe Darbhâne Kalemi (DBŞM. DRB)/38.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.), 71, 72, 80 numaralı Şikâyet Defterleri (Ş.D.)

Yayımlanmış Eserler

Ágoston, G., *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*. Yayına Hazırlayan Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Akkaya, M., "Osmanlı Dönemi Batı Anadolu'da Tarımsal İşgücünde Kullanılan Köleler", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik. Ticaret, Esaret, Yaşam* içinde. Editör: Zübeyde Güneş Yağcı-Fırat Yaşa. Tezkire Yayıncılık İstanbul Eylül 2017, s. 249-268.

Arıkan, M., *XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet)*. A.Ü.D.T.C.F. Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1966.

Barkan, Ö. L., "Çiftlik", *İslam Ansiklopedisi*, c.3, Eskişehir 2001, s. 392-397.

Barkan, Ö. L., "Tımar", *İslam Ansiklopedisi*, c. 12/1, Eskişehir 2001, s. 187-332.

Doğru, H., *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. Ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*. Eren Yayınları İstanbul 1990.

Emecen, F., "Osmanlılarda Yerleşik Hayat, Şehirliler Ve Köylüler" *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.IV, Ankara 1999, s.91- 94.

İnalcık, H., "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* içinde, Eren Yayınevi, İstanbul İkinci Baskı 1996, s.31-65.

İnalcık, H., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Cilt 1 1300-1600*. Türkçeye Çeviren Halil Berktaş, Eren Yayınları 2 cilt İstanbul 2000, s. 187-199.

İnalcık, H., "Tımar", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 41, 2012, s. 168-173.

McGowan, B., *Âyanlar Çağı, 1699-1812. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Cilt 2 1600-1914*. Türkçeye Çeviren Halil Berktaş, Eren Yayınları 2 cilt İstanbul 2000, s.759-867.

Nagata, Y., *Tarihte Ayanlar, Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

Özkaya, Y., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*. Türk Tarih Kurumu Ankara 1994.

Pamuk, Ş., *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 2005.

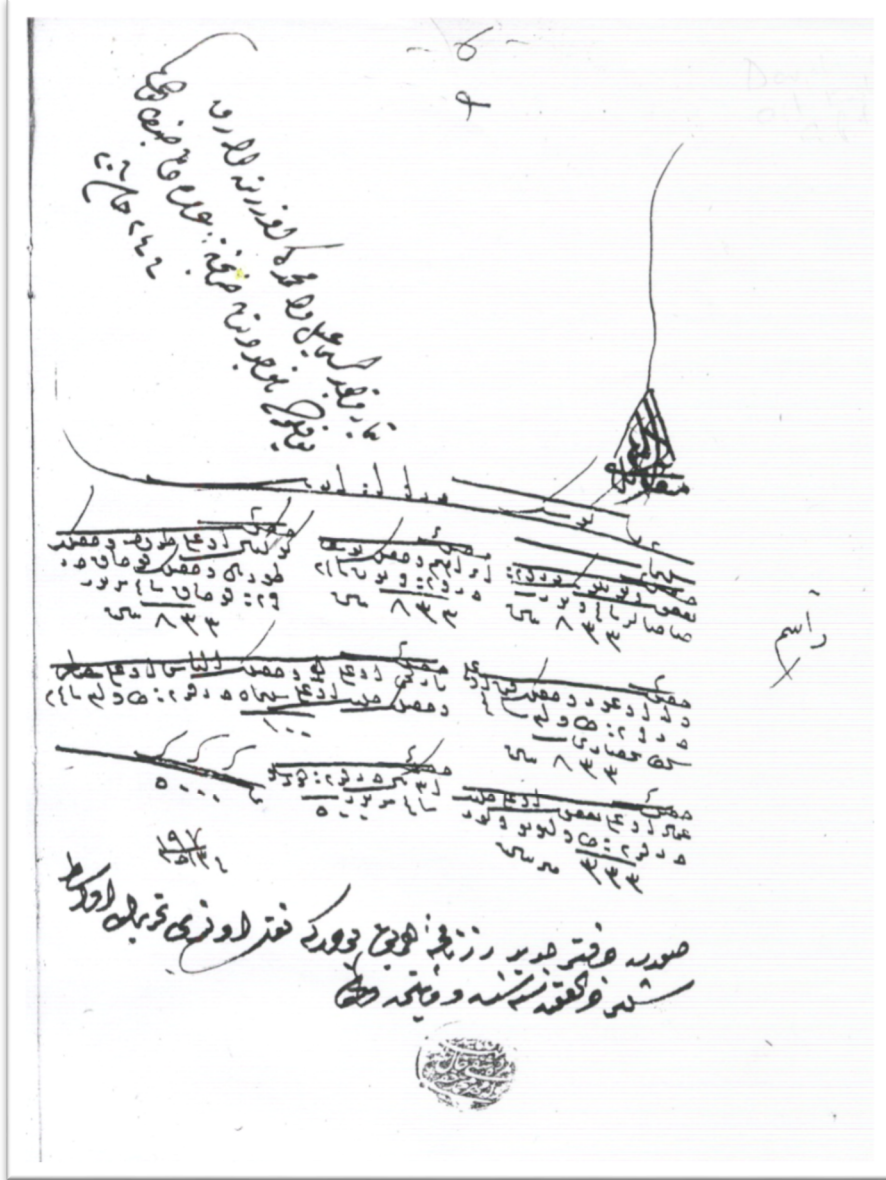
Pullukçuoğlu Yapucu, O., *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın*. Kitap Yayınevi İstanbul 2007.

Sarıbey Haykıran, A., *Aydın Vilayeti'nde Çiftlikler (1839-1918)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir 2013.

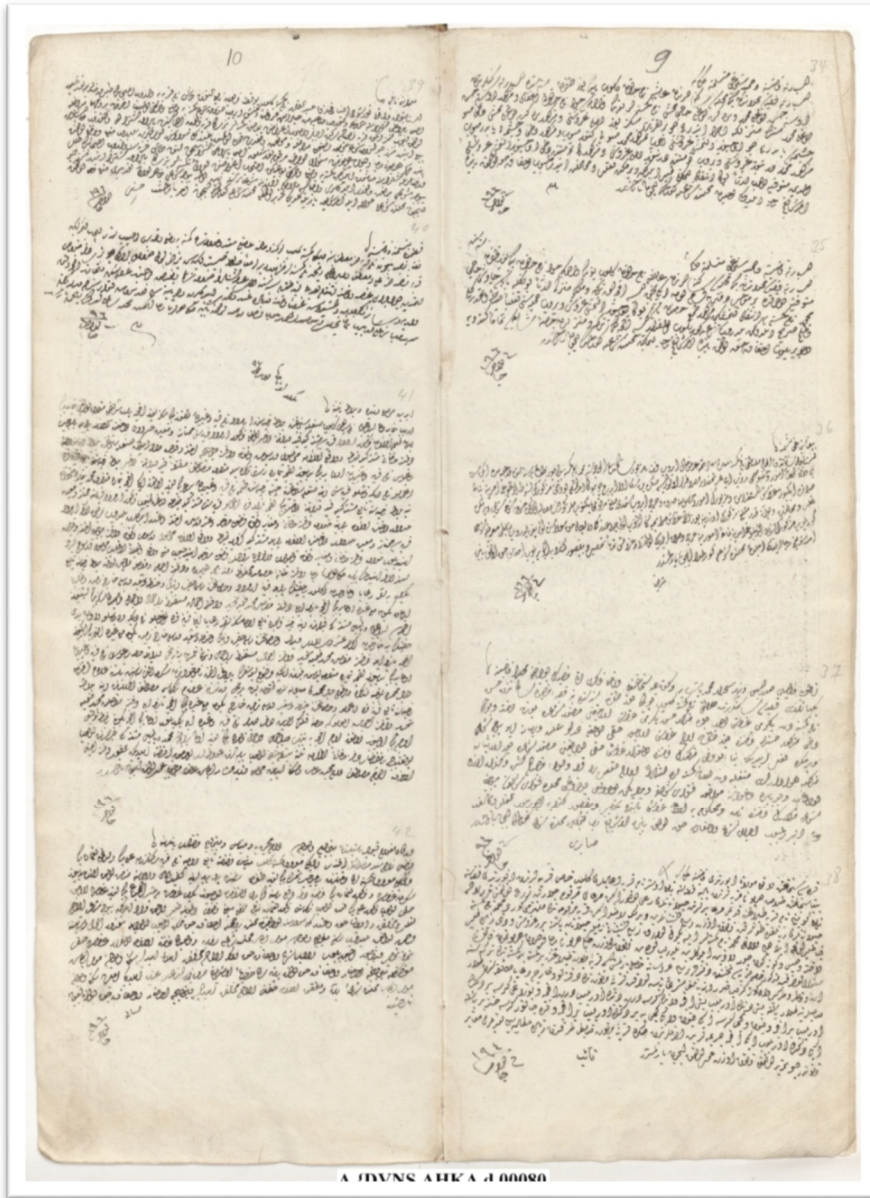
Yeşiltepe, E., *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Aydın Livası'nda Çiftlikler*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın 2012.

Terzi, A. (Tozduman), "Hazine-i Hassa", *DİA*, 1998, c. 18, s.137-141.

EKLER

Ek I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A) Başmuhasebe Darbhâne Kalemî (DBŞM.DRB)/38.

Ek II. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A) Şikâyet Defteri (Ş.D) 80/41.